SZÓÖSSZETÉTELEK VÖRÖSMARTY KÖLTÉSZETÉBEN

MADÁCSY PIROSKA

Általában elismert tény, hogy a Zalán futásának 1825-ös megjelenésével a nyelvújítás diadalt aratott. „Vörösmarty megalkotott egy olyan kifejező és szózatosan zengő költői nyelvet, amely alapja lett magának a magyar költői nyelvnek." (1) Magától értetődik azonban, hogy ezzel még nem fejeződött be a nyelvújítási mozgalom, amelynek Vörösmarty egyik irányítója lesz. Ezért vállalja tudományos és irodalmi lapok szerkesztését éveken keresztül, s ezért finomítja, csiszolgatja töretlen buzgalommal és mélységes, gyengéd szeretettel a magyar irodalmi nyelvet. Ugyanakkor tisztában van azzal, hogy a nyelv ügye — a haza ügye, e küzdelem egyben politikai küzdelem. A magyar nyelv kiművelése révén elérheti azt az európai szintet, amelyen befogadhatja már a fejlett nyugati kultúrát, s a nemzeti mondanivaló mellett egyetemes emberit is kifejezhet. A nyelv közérdek, közügy, közgondolat lett, s ezt nem győzi újra és újra hangsúlyozni Vörösmarty.

Első nyelvészeti cikke 1826-ban a *Tudományos Gyűjtemény*-ben jelent meg: *„Némely nyelvünkbeli különbözésekről"* címmel." (2) Mikor 1828-ban átveszi a *Tudományos Gyűjtemény* és melléklapja, a *Koszorú* szerkesztését, nagyszerű feladat áll előtte. Mint Pesten élő szerkesztő, irányíthatja a kor irodalmi ízlésirányának fejlődését, s országos fórumról emelhet immár szót a magyar nyelv ügyében: „Mindeddig az írás szépművészeti ágaiban kevés eredetit és jelest mutathatunk, ennél is kevesebbet a tűdományokban, a mi környülállásainkhoz képest elegendő ugyan, s egyes íróink érdemei olly ragyogók, hogy akármelly kornak is díszére válnának; de ki kellett mondanom véleményemet az egészre nézve, melly még parlagon áll, s kezdett munkákhoz a folytató s végző kezet várja. Igazságtalanok volnánk azonban, ha meg nem vallanók, hogy nyelvünk ez idő alatt sokat nyert mind bőségre, mind csinosságra nézve, eredeti hajlékonysága pedig az alkalmazás által simábbá tétetvén csak teremtő, s munkás lelket kíván, melly bele a szépnek és valónak gondolatjait kölcsönözni tudja. A mi még hátra van, akár műszavakban akár egyebekben, az a gondos író által nyelvünknek már nem olly mélyen rejtett kincseiből könnyen kifejthető leszen és így akármelly nemben felszólalhatunk, ha nem is a legtisztábban, legalább nem olly tarkasággal, melly az olvasástól eliszonyítana." (3) — mondja az első kötet bevezetőjében Vörösmarty, az olvasókhoz szólva, s e feladatok távlatait is felvillantva: „Minden kornak meg van a hivatala: korunk tán nevelője lesz egy boldogabbnak, melyben a most kifestődő lelkek tündökleni fognak." (4) E lelkesítő és mozgósító szózatot hamarosan tettek követték. Elegendő átlapoznunk a VÖRÖSMARTY szerkesztette *Tudományos Gyűjtemény* évfolyamait 1828-tól 1832-ig — a kötetek nyelvi témájú cikkei önmagukért emelnek szót. Maga VÖRÖSMARTY is számos értekezést ír a magyar nyelvvel kapcsolatban. Említsük meg csak az 1828-ban írtakat: *Gondolatok a Magyar nyelv eredetéről; A Magyar Tudós Társaság alakulásáról; Külföldön a magyar Literatúrának terjesz-*

tése. A könyvismertetések közül pedig a legérdekesebb BUGÁT PÁL: *Az egészséges emberi test Boncztudományának alapvonaljai*, e könyvet azzal az ürüggyel ismerteti VÖRÖSMARTY, amennyiben ennek a nyelvre és a literatúrára befolyása lehet. (5) Ha teljessé akarjuk tenni a felsorolást, ki lehet még választani több érdekességet, pl. EDVI ILLÉS PÁL: *Rhapsodiák a köszöntés formulákról*. JERÉMIÁS SÁMUEL: *Baranyai Szótár pótolék a nyelvjárásokról* vagy CZUCZOR GERGELY értekezése: *A magyar nyelv állapotja Gymnásiminkban*. (6) Talán a 30-as évektől kezdve kevesebb a nyelv ügyére vonatkozó írás, de helyettesíti ezt maga VÖRÖSMARTY, ki a *Koszorú* című lapjában a diadalra vitt, általa megteremtett magyar költői nyelven írt műveit közli. A nyelv kérdései azonban továbbra is izgatják. Egy levelében, melyet Bajzával közösen írt Toldy Ferencnek, helyteleníti a *c* használatát a *cz* helyett, de tegyük gyorsan hozzá, csak azért, mert az *Athenaeum* is *cz*-t írt. Hogy ő maga is a *c* írását tartotta helyesnek, erre bizonyíték egy 1835-ben írt értekezése: *Az összetett mássalhangzók egyszerűsítéséről*, amelyben kimondja: *cz* helyett *c*-t! (1843 őszén egy teljes nyelvtan elkészítésére tett indítványt és 1847-ben CZUCZOR és VÖRÖSMARTY megírták három kötetben a hivatalos magyar nyelvtan tankönyvet. Költőnk az első tökéletes magyar szótár tervezői között is ott van, és 1843-ban megbízzák a nagyszótár belső elrendezésének kidolgozásával. Ennek a tervnek az alapján készül el majd később a Czuczor—Fogarasi nagyszótár. Ugyancsak Vörösmarty készítette el az akadémiai zsebszótár tervét Toldyval együtt.) Mint neológus szükségesnek és nagyon hasznosnak találja a nyelvújítást mind a költészetben, mind a tudományban. Tulajdonképpen nem áll teljesen egyik párt oldalán sem, szerinte: „Az egész szócsinálás titka igen kevésből áll — egy kissé kevesebb mohóság, több ízlés, több meggondolás." Elítéli tehát az új szóbadarságokat nyakra-főre gyártó túlbuzgó újítókat. Az arany középút hirdetője: újítsunk, alkossunk új kifejezéseket, de az ízléstelenségek elkerülésével. Néhány új szót ő maga is alkotott: vészes, tömeg, szabály, küldönc stb.

Már a magyar nyelv eredetéről írt értekezésében, (7) melynek megírására az indította, hogy vannak, akik nyelvünk eredetiségében is kételkednek, foglalkozik az összetett szavak képzésével, és éppen e tanulmánya igazolja, hogy szóösszetételei nemcsak ösztönös, hanem tudatos, s a magyar nyelv természetét és törvényeit figyelembevevő alkotások.

Szerinte valamikor csupán egytagú szavak voltak: ég, tűz, víz, mell, száj, haj, csont, föld (ezeket a szavakat gyakran használja Vörösmarty is), s az egytagú szavakból származnak a többtagúak: „a képzetek jeleit az ész munkájával összekapcsolták." (8) Pl.: tóköz, éjfélkor. „Azt állítom tehát, hogy nyelvünkben minden szótag jelentő, csak hogy saját jelentését nem mindeniknek könnyű kitalálni, hanem ahhoz néha több rokon nyelvek tudása, s mindenkor alapos fejtegetés kívántatik. S ezt tartom az egyetlen útnak, mellyen nyelvünknek mélyebb értésére juthatunk, s ennél fogva valódi műveltségét eszközölhetjük." (9) Majd „az idő, ha munkások leszünk, kiemel éjünkből, s bámulni fogjuk nem csak történeteinkben, hanem minden szavainkban a nagy ősök világos szép lelkét, kiktől ez az egyetlen s bizony olly méltatlanul rejtett, s elhagyott kincs — a nyelv, ránk örökül szállott." (10) Vörösmarty nyelvművelő munkásságának igazi jelentőségét nem is az új szavak alkotásai adják, hanem a már meglevő szavak csodálatos érzékkel való összefűzése, új jelentésárnyalattal való felruházása, rendkívül merész szókapcsolatai, összetételei, amelyek nemcsak különös hangulati tartalommal rendelkeznek, hanem ugyanakkor egy elképzelt világ tájait is felidézik. BRISITS FRIGYES szerint: „Nincs még egy magyar költő, akinek a képzelete annyira lenyügözően és félelmetesen elemi hatalmat képviselne, aki az emlékek és közvetlen benyomások adatai fölé saját magából annyira merészen s

szenvedélyesen és mégis mindig a gondolat dinamikájának értelmi hevével is egyúttal olyan önálló hang-kép-világot teremtett volna, mint Vörösmarty Mihály. A magyar irodalomban ez a képzelet volt az első, amely a stílust felszabadította a formaiságok elszigetelő elemeiből és érvényesítette helyettük az egész embert; elvetette a részletkérdések aprólékos gondját, s a művészi alakító elvek nagy szintézisének igényével és föladataival jelent meg." (11) Vajon miért használ oly gyakran összetett kifejezést a költő, illetőleg alkot ő maga? Valószínűleg csodálatos fantáziája sarkallja erre, tömörségre törekszik, egy-egy jelzői összetételbe bele akarja sűríteni több benyomását, az intuíciók egész sorozatát, így születnek meg merész összetételei. Megtaláljuk bennük a külső és belső világ sajátos ötvözetét, különös, fenséges izgalmat váltanak ki bennünk, elvont álomvilágban járunk, vagy a halál érint meg bennünket fagyos lehelletével. (KÖLCSEY is zseniális, átható erejű, sajátos nyelvéért csodálja meg először 1833-ban, a *Kritikai Lapokban,* de még ellenségei is elismerik nyelvalkotó tehetségét.) „A gondolatok képértékben jelennek meg, a képek pedig azért érvényesítik a maguk érzelmi értékét is. Így jön létre Vörösmarty képzeletében az a minden lírai szabadsága ellenére is belső gondolati fegyelem, mely egészen befelé készteti képzelete hatásának érvényesülését." (12) A szóösszetételek tehát csak látszólag logikátlanok, valójában a képzelet egyetemesítő erejével „kép-egységbe von össze mindent, amit a hangulat öntudatlan folyamata összekapcsol." (13) Mindez felfrissíti a költői nyelvet, de oly szokatlanul hat, hogy a kortársak idegennek érzik.

Tekintsünk most végig ezeknek az összetett szavaknak csoportokba szedett gyűjteményén. Egyetlen szervetlen szóösszetételét sem találtam, szerves szóösszetételei pedig főleg alárendelőek. Legtöbb a jelzős összetétel, de igen sok az alanyi illetőleg tárgyi alárendelés is. Költőnk a minőségjelzős összetételekkel főleg érzelmi-hangulati hatást akar elérni, pl. az események borzalmasságát érzékeltetni. Az olvasóban sokszor mítikus borzongást, víziókat, rémlátomásokat kelt, kísérteteket idéz.

Pl. *Halálszemmel* (Két szomszédvár 3.), *bukin* (Két sz. v. 3.). *rémistenők* (Zalán 1.) *rémkönyük* (A szerelmes), *éjhadnál* (Két sz. v. 4.), *rémvilág* (Kemény Simon), *bünneveket* (Két sz. v. 2.), *vértörvény* (Két sz. v. 2.), *sárkányvérű* (Eger 2.), *halálpoharát* (Cserhalom), *némavakon* (Cserhalom) *végivadék* (Két sz. v. 3.), *gyászfa* (Eger 1.), *gyászkönny* (Szózat), *gyászfűzként* (Kemény Simon), *lázbetegnek* (A túlvilági kép), *csontkezében* (Csók Ferke).

A harc emberfölöttisége vibrál a következőkben: *Vérfergeteg* (Szigetvár 8.), *vérbíboros* (Eger 2.), *vaskoszorú* (Cserhalom), *vaszablát* (Cserhalom), *hatalomszemmel* (Két sz. v. 3.), *vasümög* (Eger 2.), *vérsikra* (Cserhalom), *vértetejű* (Eger 3.), *tűzszoba* (Eger 3.), *fegyvermozgásokat* (Két sz. v. 2.), *halálképpel* (Zalán 10.), *hőslakomba* (Az ősz bajnok), *vérlobogó* (Az ősz bajnok), *bikabőrös* (Zalán 4.), *előharcban* (Zalán 7.), *végvesztét* (Zalán 7.), *vérsújtással* (Zalán 1.), *zajkor* (Két sz. v.), *végharcra* (Két sz. v.), *vezértüzem* (A völgyi lakos), *vérnap* (Toldi), *vésztüzben* (Búvár Kund), *fellegdárdájuk* (Zalán 1.), *kémszemeik* (Eger 3.).

Szerelmes, gyengéd, játékos szívvel alkotja a következőket: *Csillagsátoros* (Két sz. v. 4.), *dalszóban* (Zalán 6.), *bájsugárral* (A tűnődő), *rózsaszerelmet* (A magyar költő), *rózsavilágában* (Zrínyi), *örömhangját* (Tündérvölgy), *békesugár* (Zalán 7.), *csillagírást* (Eger 2.), *lángképzelődés* (Tündérvölgy), *délesti* (Délsziget), *aranyszájjal* (Cserhalom), *fényhazáját* (Hedvig), *aranyhímes* (Két sz. v. 2.), *tengervészes* (Az úri hölgyhöz), *isten-itallal* (Eger 1.), *gyönyörálmú* (Eger 1.), *liget-esti* (Zalán 1.), *liliom-ART* (Az elhagyott anya), *illatözönnel* (Cserhalom), *bájhangjaidhoz* (Az özvegy), *bájvirága* (Éjféli ház), *csalúton* (Merengőhöz), *selyemágy* (Délsziget), *bájsípot, mézitallal* (Tündérvölgy),

délvilággal (Hedvig). Az előbbi szóösszetételek hatása festőiségükben és zeneiségükben rejlik. VÖRÖSMARTY nyelve muzsikál: hol harci ritmusokat dübörög, hol elcsitulva, lágyan fuvolázik, nála még hallható a csend is.

Politikai és filozófiai költeményeiben szerepelnek a következő minőségjelzős összetételek, melyek térbeli és időbeli távlatok felvillantásával, lenyűgözőek. *Balsors* (Mikes bája), *sárkányfogvetemény* (Az emberek), *pórnépnek* (Zalán 4.), *sáralkatú* (Napóleon), *Magyarhonban* (Mit csinálunk?), *alnép* (Zalán 9.), *honfitűz* (Az élő szobor), *álszív* (Berzsenyi emléke), *életerőt* (Az elhagyott anya), *gúnyajakkal* (Csák), *honszerelmet* (Liszt Ferenchez), *istenésszel, angyalérzelemmel* (Liszt Ferenchez), *álfénnyel* (Zrínyi), *szellemharcok* (Gondolatok a könyvtárban), *hangyaszorgalommal* (Gondolatok a könyvtárban), *rabágyad* (Szabad Sajtó), *külfaj* (Az emberek), *botidő* (Egy politikai költőhöz), *szabadelműség* (u. a.).

Néhány érdekes jelzős összetétel még, mely találó megfigyelő képességet bizonyít: *védhely* (Eger 3.), *öröklétű* (Két sz. v. 1.), *félkereken* (Zalán 5.), *álösvény* (Zalán 6.), *késő kori* (Zalán 6.), *szálkő* (Cserhalom), *partvirány* (A szent ember), *gőzűtanya* (Puszta csárda), *sátorboltnak* (Zalán 4.), *talpkő* (Eger), *üregfülével* (Csák), *gyámbot, bűszavak, csendliget, zajmadár.*

A birtokos jelzős összetételek közül talán csak a legsajátosabbakat sorolom fel; ezeken kívül még 103 birtokos jelzős összetételt találtam. E szóösszetételek a belső látás ragyogó kivetülései. A költő belső látásában a fény játszik különösen nagy szerepet: a nap, a hajnal, a fény születése és az alkony, a sötétség közeledése izgatja képzeletét. Megfigyelhetjük, ha vidám képet fest — a fény elönt mindent, ha szomorút, a kép is elsötétül, homályba vész. A természet világa nem közvetlenül, hanem csak a költő érzésein keresztül jelenik meg, pl. *Tengeráron* (A szent ember), *könyvsatuvá* (Egy könyvnyomtatóra), *szürkankós* (Zalán 1.), *napenyészeti* (Két sz. v. 3.), *fegyverrongyok* (Zalán 1.), *szemláng* (Kemény Simon), *szívöröm* (Merengőhöz), *életszomját* (Merengőhöz), *házatya* (Két sz. v. 1.), *liliomhullás* (Szép Ilonka), *hálaszárnyon* (A szent ember), *vészzaj* (Csík Ferke), *átoksúly* (Szózat), *csillagseregével* (A magyar költő), *bornyeléshez* (Katona), *éjszárnyon* (Délsziget), *denevérház* (Puszta csárda), *búcsúgyötrelem* (Kemény Simon), *törökjaj* (Kemény Simon), *vérpálya* (Liszt Ferenchez), *halottrege* (Özvegy), *bűntitok* (Özvegy), *nászengedmény* (Özvegy), *hírkoszorú* (Zrínyi), *enyhelye* (Túri nője), *hővilága* (Kérelem), *életidő* (Cserhalom), *üreglakhoz* (Délsziget), *csillagragyogási, szirttorony* (Délsziget), *baromőrök* (Zalán 8.), *népsanyarás* (Eger 1.), *szigetormi* (Zalán 7.), *világvesztig* (Toldi), *szigethonja* (Toldi), *jégfonállal* (Hedvig), *sziklafenék* (Zalán 6.), *vízszakadás* (Tündérvölgy), *hófuvatok, örömharmat, hajfodrait* (Szerelemhez), *mécsvilág* (Éjféli ház), *völgynyilatnál* (Csermelyhez), *csillagtűz* (Az úri hölgyhöz), *örömcseppként* (Eger 2.), *holdmezejét* (Eger 2.), *hegyvizeket* (Délsziget), *gyönyörtanyánk* (Madárhangok).

VÖRÖSMARTY gyakran használt jelöletlen tárgyas, illetve alanyos összetett szavakat. Ezek száma persze már lényegesen kisebb a jelzős összetételekénél. A tárgyas összetételek mutatják leginkább költőnk tömörségre való törekvését: azt, amit különben két-három szóval, egész mondattal mondanánk el, ő egyetlen kifejezésbe zsúfolja, s ezzel egész világot tár elénk. Éppen ezért ezek az összetételek rendkívül szemléletesek, kifejezőek, magukkal ragadóak.

Pl.: *Bajhirlő* (Két sz. v. 2.), *szívszorító* (A gőgös), *szemváltással* (Két sz. v. 4.), *erővesztéssel* (Két sz. v. 3.), *számkérendők* (Két sz. v. 2.), *lélekijesztő*

(Két sz. v. 1.,) *bűnevelőt, népfogyató* (Két sz. v. 1.), *kontyviselők* (Eger 3.), *országrettentő* (Eger 3.), *kapudöntő* (Eger 2.), *gondköltő* (Eger 2.), *világrontó* (Eger), *lélekborzasztva* (Délsziget), *köderesztő* (Délsziget), *fellegütő* (Délsziget), *életutálva, ütközetállók* (Eger 1.), *nemzettagadó* (Zalán 10.), *bajviselő* (Zalán 8.), *nemzetölő* (Zalán 6.), *hálabuzogva* (Zalán 4.), *fejcsüggedten* (Éjféli ház), *lélekölve* (Éjféli ház), *szüvarázsló* (Berzsenyi emléke), *kíntermő* (A hű lovag), *orrbosszantva* (Az unalomhoz), *népemésztő* (Az élő szobor), *szívölőleg* (Túri nője), *népboldogító* (Gondolatok a könyvtárban), *faltörősdit* (Mit csinálunk), *csendrabló* (Az ifjú költő), *némajelentőleg* (Két sz. v. 4.) *párazakadva* (Zalán 3.), *fejcsüggve* (Két sz. v. 4.).

Érdekes, hogy több összetételben használja ugyanazt a szót előtagként, de más-más utótag hozzákapcsolásával újabb és újabb jelentéssel tudja felruházni.

Pl.: a *had* szó összetételei: *hadkötöző, hadzavaró, hadrontó, hadvezetők, hadrendítő, hademésztő tűz* (Zalán 1.); vagy a *vér* szóval alkotja: *vérizzadással* (Zalán 10.), *vérivó magyar* (Hedvig), *vérfagylaló keze* (Előszó), *véreveszett* (Két sz. v. 1.).

Megfigyelhettük, hogy a tárgyas összetételeknek előtagja általában főnév, utótagjuk pedig folyamatos melléknév vagy határozói igenév, mondatbeli szerepük pedig jelző vagy határozó. Az alanyi összetételek utótagja ezzel szemben majdnem mindig múlt idejű ige (az előtag megmarad főnévnek), s a mondatban ugyancsak jelzői szerepűek. Ilyen alanyos összetett szavakat a köznyelvben általában nem használunk, csupán a költő ajkán születnek ezek. RIEDL FRIGYES mondja Vörösmarty képzeletéről, hogy annak jellemzője a nyugtalanság: „Ragyog, forr, sistereg, füstöl, mint az ömlő láva." (14) Az összetételek igei utótagjai megteremtik ezt a mozgalmasságot.

Vész-telte (Két sz. v. 3.), *sorsüldözte* (Sors és magyar ember), *bufogta* (Cserhalom), *harckoszorúzta* (Cserhalom), *dérvette* (Két sz. v. 2.), *balsorshajtotta, vérfonta* (Két sz. v. 3.), *gond-sújtotta* (Szép Ilonka), *bútörte* (Két sz. v. 4.), *gond-nyomta* (Névnapi köszöntés), *szívem-kedvelte* (Zalán 1.), *szélfodorta* (Csák), *ármány-adta* (Petike), *hit-kötötte* (Az özvegy), *lelke-törötten* (Az elhagyott anya), *gondsanyarta* (A hű lovag), *tenger-adta* (A rabló), *vészszórta* (A túlvilági kép), *szélhányta* (Zalán 4.), *fűlepte* (Zalán 7.), *pályájafogyott* (Eger 2.), *hegyetört* (Zalán 7.), *gyöngyfoglalta* (Eger 1.), *várkoszorúzta* (Eger), *zivatar-nyargalta* (Eger 1.), *télhagyta* (Eger 1.), *láng-forralta* (Eger 2.) *kor-dúlta* (Eger 3.), *kaszavágta* (Két sz. v. 4.), *hadgázolta* (Mohács). Ezeket az összetett szavakat Vörösmarty maga is majdnem mind kötőjellel írta, kérdés, hogy csak azért-e, mert ez korának szokása volt, vagy azért, mert ő is érezte, hogy ezekkel az összetételekkel nehezebben alkothatott egy fogalmat, mint a jelzős, illetve határozós összetételekkel. Viszont a nép nyelvében ilyen alanyos összetételre számtalan példát találhatott, pl.: *madárlátta*.

VÖRÖSMARTY fantáziájának lenyügöző erejét tükrözik jelöletlen határozós összetételei is, ezek közül főleg azok, amelyekben az utótag jelentéstartalmát valamilyen, az előtaggal megnevezett dologhoz hasonlítja. Ezek tulajdonképpen tehát összevont hasonlatok, melyeket főleg szerelmi költeményeiben használ, a kedves szépségének leírásakor. A nőalakot legtöbbször virágokkal hasonlítja össze, mint XVIII. századi népköltészetünk emlékezetes virágénekeiben.

Fodorhajú (Zalán 8.), *hablebegés* (Cserhalom), *hollóhaját* (Becskereki), *violanézésed* (A váró ifjú), *habtetem* (A túlvilági kép), *angyalarc* (A hű lovag), *tűzszemed* (Helvilához), *hószín* (Csák), *téjhab* (Csák), *habnövésű* (A szép leány),

szöghajú (A völgyi lakos), *hajnalarcú* (A völgyi lakos), *hattyúvállak* (Haj, száj, szem), *selyemhaj* (Haj, száj, szem), *hajnalköntösében, rózsavásznán* (Hedvig), *márványkeblű* (Az úri hölgyhöz), *éjszínű* (Zalán 3.), *mézalak* (Csongor), *rózsaharmat, tűzajak* (Csongor és Tünde).

Az összetételek előtagja itt is gyakran ismétlődik, csupán az utótagot variálja: *lángpohár* (Jó bor), *lángfürtű* (Zalán 8.), *lángkeblű* (Berzsenyi emléke), *lánghévvel* (A hű lovag), *lángfarkú* (Eger 3.), *lángszózatokkal* (Kemény Simon), *lángszemében* (Szép Ilonka). Ezeknek a szóösszetételeknek még az a jelentőségük, hogy egy-egy helyzetnek megfelelő költői lelkiállapotot is kifejeznek, az érzelem fokának érzékeltetésével, rendkívül sűrített formában.

Meg kell említenem még néhány érdekes, a fenti csoportba tartozó összetételt, igazi szemléletes képeket:

Tigrisnő (Zalán 10.), *bikatorkú* (Két sz. v.), *tószín* (Két sz. v. 3.), *rémszemet* (Éjféli ház), *hópénz* (Becskereki), *jéggyöngyökké* (Az élő szobor), *széllábú* (Zalán 7.), *vízvérű* (Eger 1.), *hamuszín* (Cserhalom), *fagyvérű* (Délsziget), *tűzpart* (Eger 2.), *hókenyeret* (Puzsta csárda), *habmezőkön* (A szent ember), *forgó-, szél* (Sors és a magyar ember), *köddárdáját* (Zalán 8.), *nyúlszívvel* (Eger 2.) *sasnőként* (Eger 2.), *villámkardoddal* (Zalán 8.). Ezek a felsorolt metaforák jelzik igazán, hogy VÖRÖSMARTY a képek költője, versei igazi festmények, megannyi apró részképből felépítve s talán nem harmónikus egészet kifejezve, a realitás és irrealitás világát idézik.

A többi határozós összetétel nem hasonlítást fejez ki, hanem különböző határozói viszonyt.

Pl.: *Vad-rémítőleg* (Eger 3.), *örömdúsan* (Két sz. v. 1.), *messzeható* (Két sz. v. 2.), *búsmormolva* (Eger), *harcszomjas* (Eger 2.), *bájhatalmas* (A túlvilági kép), *bőtermő* (Zalán 4.), *szélzajos* (Zalán 6.), *vérszomjas* (Eger 2.), *életpuszta* (Keserű pohár), *vészterhes* (Keserű pohár), *titokteli* (Kemény Simon).

Nézzük végül VÖRÖSMARTY mellérendelő összetételeit, melyek száma az eddig felsorolt alárendelő összetételekéhez képest elenyészően kevés. Kettőztetést, azaz szóismétlést nagyon ritkán használ, csupán néhányat találtam:

Álom-álom, édes álom (Helvila halálán), *Zolna, Zolna* (Csák), *Hová, hová török vitéz* (Szilágyi és Hajmási), *kicsinyke-kis* (Matild dala), *évről-évre, szóról-szóra* (A szent ember). (E három utóbbi módosított alakban való ismétlés.) Néhány példa az álikerítéses szóösszetételre:

Sebbel-lobbal (A szent ember), *félig-meddig* (Mit csinálunk?), *csengdöng* (Zalán 3.), *fúr-farag* (Csík Ferke). Ezeket az összetételeket nem mondhatjuk Vörösmarty sajátos szóösszetételeinek, sokan mások is használták ezeket; van viszont néhány valódi mellérendelt összetett szava:

Egyszersmind, édesbús, édesepedve, keserédes, lágyszelíd, szívemlelkem, vagy:

Gépi-gyáván (Mit csinálunk?), *gyenge-gyáván* (Mit csinálunk?), *nyelves-gyáván, méla-gyáván, álmos-gyáván* (Mit csinálunk?). Az említett kifejezések egytől-egyik a Mit csinálunk? című politikai költeményben szerepelnek, csak most az utótag marad változatlan és az előtagot változtatja a költő, más-más erősebb, illetve gyengébb — de mindig pejoratív jelentéstartalmat adva.

A felsorolt szóösszetétel gyűjteményből válasszunk ki most néhányat, a legérdekesebbeket, legkifejezőbbeket, s elemezzük ezeket egy kicsit bővebben.

Gyászfűzként. A minőségjelzős összetétel a Kemény Simon című versben szerepel.

„Ott csügg a síron egyedül
Gyászfűzként, melynek mélyen ül
A földben gyökere.
Ott hullnak néma könnyei."

A gyászfűz tehát Simon bús ifjú hölgyét jelképezi, kinek könnyei folynak férje sírjára, és fájdalma rengeteg. A fűz, s nyilván a szomorúfűzre gondol a költő, már maga is a fájdalmat, elmúlást jelképezi, a gyász előtag hozzákapcsolásával pedig a maximálisra növeli Vörösmarty a hatást.

Sárkányfog-vetemény. Az emberek című költemény emlékezetes szava.

„Az ember faj sárkányfog-vetemény:
Nincsen remény! nincsen remény!"

A költemény egész elkeseredett, gyűlölködő, a világtól, az elembertelenedett emberiségtől iszonyodó hangulata benne lüktet ebben az egyetlen szóban. A sárkányfog, azaz tulajdonképpen a sárkány a gonoszság megtestesítője már a népmesékben is, a sárkányfogban méreg van, lassan ölő, pusztító méreg. Vörösmarty a nyelvújítás kori vetemény szóval fűzi egybe, s kész egy megrendítően súlyos ítéletet tartalmazó összetétel, s ugyanakkor az ezzel együttjáró költői kép, amely a kipusztíthatatlan, mindig újra támadó gonoszságot jelképezi.

Ármány-adta. Mindannyian ismerjük a Petike vidám sorait:

„Ármány-adta Péterkéje!
Még mi nem volt a bibéje!
Nem kell neki bor, galuska,
De bezzeg kell a Juliska!"

A kiemelt kifejezés alanyos összetétel, főnév és ige összeforrasztásából, jelzői szerepben. Az „ármány" előtag fondorkodást, alakoskodást jelent, önmagában nincs semmi különös hangulata. De ha hozzátesszük az utótagot is, egyszeribe valami pajkos ízt kap az összetétel, és megszületik a „rosszban" sántikáló Petike kitűnő jelzője. Az ördög-adta, fékom-adta kifejezések analógiájára az ármány-adta kifejezés is korholó, leckéztető jelentésű. (Aranyos Rákosi Székely Sándortól vette át.)

Szószatyor A Csongor és Tünde 3. felvonásában olvastam: „Szószatyor! ne tátogass itt!" — mondja Csongor Balgának. Az összetétel szószátyár értelemben szerepel. SÜTŐJÓZSEF így ír e különös, népi zamatú kifejezésről: „Köztudomású, hogy a nagy költő nyelve a Csongor és Tündében a legkáprázatosabb s nyelvfantáziája itt a legjátékosabb. VÖRÖSMARTY is valószínűleg felfedezte a főleg hangzásbeli hasonlóságot a „szatyor" és az elhomályosult jelentésű „szátyár" között. Játékos kedve megalkotta az összetett szót. Az összetétel második tagjának világos jelentéstartalma, vaskos valóságot sugalló hangulati velejárója jobban megfelelt Vörösmarty költői céljának, mint a közönségesebbé halványult szátyár." Valószínű, hogy a sor zeneisége is megkövetelte a változtatást, mennyivel könnyebb kiejtenünk azt a szót, hogy szószatyor, mint szószátyár.

Az összetételek gyűjteményének ismertetése (bár természetesen nem soroltuk fel mindet), és néhánynak részletesebb elemzése megvilágította előttünk Vörösmarty nyelvművészetének sajátosságait, merészségét, szuggesztív erejét. Költeményeit olvasva minden tizedik sorban felfedezhetünk egy-egy újabb és újabb szóösszetételt, ugyanazt a kifejezést a legritkább esetben használja még egyszer, szóalkotó készsége kifogyhatatlan. Sorolhatnánk és elemezhetnénk újra és újra összetett szavait, mindig találnánk bennük új érdekességet, szépséget, nagyszerűséget. Szóalkotó merészségét

Kazinczytól tanulhatta, a sohase megalkuvó nyelvújítótól, de nála is sokkal tovább ment, mert „rájött arra, hogy a költő számára régi és új egyként abból a szempontból érdekes csupán: amennyiben kifejezőbb az egyik a másiknál." (BÓKA LÁSZLÓ) A felsorolt szóösszetételek alapján elképzelhető, de pontosan meg nem rajzolható az a végtelen belső költői világ, amely csak Vörösmarty tulajdona volt — a magyar nép külső és belső világának története. Ugyanakkor bizonyos, hogy óriási nyelvteremtő erőt szabadított fel irodalmunkban az őt követő költői nemzedékek számára.

JEGYZETEK

1. HORVÁTH KÁROLY: A klasszikából a romantikába. Akadémiai Kiadó. Bp. 1968. (354. l.)
2. VÖRÖSMARTY MIHÁLY: Némely nyelvünkbeli különbözésekről. Tudományos Gyűjtemény. 1826.
3. VÖRÖSMARTY MIHÁLY: A Tudományos Gyűjtemény olvasóihoz. Tudományos Gyűjtemény. 1828. I. (1. l.)
4. I. m. (4. l.)
5. VÖRÖSMARTY MIHÁLY: Gondolatok a Magyar nyelv eredetéről Tudományos Gyűjtemény. 1828. II. (45. l.)
   VÖRÖSMARTY MIHÁLY: A Magyar Tudós Társaság alakulásáról. Tudományos Gyűjtemény. 1828. III. (125. l.)
   VÖRÖSMARTY MIHÁLY: Külföldön a magyar Literatúrának terjesztése. Tudományos Gyűjtemény. 1828. V. (122. l.)
   VÖRÖSMARTY MIHÁLY: Az egészséges emberi test Boncztudományának alapvonaljai. (Bugát Pál fordította németből — könyvismertetés.) Tudományos Gyűjtemény. 1828. VII. (112. l.)
6. EDVI ILLÉS PÁL: Rhapsodiák a köszöntés formulákról. Tudományos Gyűjtemény. 1828. V.
   JERÉMIÁS SÁMUEL: Baranyai Szótár pótolék a nyelvjárásokról. Tudományos Gyűjtemény. 1828. X. (63. l.)
   CZUCZOR GERGELY: A magyar nyelv állapotja Gimnásiminkban. Tudományos Gyűjtemény. 1828. X. (72—83. l.)
7. VÖRÖSMARTY MIHÁLY: Gondolatok a magyar nyelv eredetéről. Tudományos Gyűjtemény. 1828. II. (45. l.)
8. I. m. (49. l.)
9. I. m. (51. l.)
10. I. m. (54. l.)
11. BRISITS FRIGYES: Vörösmarty képzelet-alkata. Budapesti Szemle. 1928. 602. sz. (31. l.)
12. I. m. (41. l.)
13. I. m. (42. l.)
14. RIEDL FRIGYES: Arany János. (74. l.)

WORTZUSAMMENSETZUNGEN IN DER DICHTUNG VÖRÖSMARTY'S

PIROSKA MADÁCSY

Der eine Lenker und wahre Erfüller der Sprachneuerer-Bewegung war Vörösmarty. Die Schaffung und Kultivierung der ungarischen literarischen Sprache sind eine allgemeine Sache; deshalb übernimmt Vörösmarty Jahre hindurch die Redigierung der „Tudományos Gyűjtemény" („Wissenschaftlichen Sammlung") und schreibt seine sprachwissenschaftlichen Studien. Besonders interessiert ihn der Ursprung der zusammengesetzten Wörter, und ein bedeutendes Ergebnis seiner sprachkultivierenden Tätigkeit ist die Erschaffung der neuen Wortzusammensetzungen. Die Analyse und stilarische Prüfung dieser Wortzusammensetzungen beweist, dass Vörösmarty eine riesige sprachschöpferische Kraft in unserer Literatur freigesetzt hat.

СЛОЖНЫЕ СЛОВА В ПОЭЗИИ ВЁРЁШМАРТИ

МАДАЧИ ПИРОШКА

Одним из руководителей и подлинным завершителем движения по обновлению венгерского языка был поэт Вёрёшмарти. Создание и усовершенствование венгерского литературного языка в то время являлось важнейшей общественно-политической задачей, и поэтому Вёрёшмарти долгие годы руководил работой по созданию «Научного Сборника». Он написал несколько работ на лингвистические темы. Его внимание особенно привлекало происхождение сложных слов, и поэтому значительное место в его деятельности по обновлению венгерского языка занижало создание новых сложных слов. Стилистический и структурный анализ этих своеобразных сложных слов свидетельствует о том, что поэтом Вёрёшмарти была освобождена огромная энергия в венгерской литературе, которая в дальнейшем была направлена на обновление венгерского литературного языка.